

HET VOORDEEL VAN DE TWIJFEL

Lezing van prof. Herman M. van Praag

Prof. Van Praag (1929), emeritus hoogleraar psychiatrie en rustend psychiater, schreef veel over religie. De hang naar iets wat boven het materiële uitstijgt is algemeen menselijk, vindt hij. 'Je kunt zonder religie leven, net zoals er mensen zijn die niks hebben met kunst, literatuur of muziek. Maar je mist ook iets.' In zijn ideeënroman *'Slecht zicht. Een hommage aan de twijfel'* maakt de jonge jood Amos ondermeer kennis met Jezus van Nazareth, die als één van de Joodse rabbi's rondtrekt in Israel.

Amos zit vol vragen tegenover zijn vader: 'Technisch gezien ben ik een Jood', zegt hij, "geboren uit een Joodse moeder en op de achtste dag besneden. Maar hoe ziet de 'binnenkant' van een Jood eruit? Waarom leef ik? Zijn we bij toeval op aarde of met een bestemming? Wie is God? Heeft de mens een vrije wil? Is er iets na de dood?' De vader stuurt zijn zoon op onderzoek uit: op de 'markt' van actuele stromingen in de Joodse traditie. Binnen de Joods-religieuze traditie kiest Van Praag voor de dialectiek van twijfel en discussie tegenover dogmatische leerstellingheid.

Lezing Prof. Herman van Praag:

1. DE 'LIJST'

Aan een schilderij laten zich twee componenten onderscheiden: het doek waarop een voorstelling staat afgebeeld, en de lijst die het geheel samenbindt. Een beschouwelijk boek heeft een vergelijkbare structuur. De grondidee die aan het werk ten grondslag ligt staat voor de lijst, de tekst die die grondidee vorm geeft voor het doek. Wat is de grondidee, de lijst, van het boek dat ik vandaag presenteer? Een huldebetoon aan de twijfel.

Twijfel niet in de zin van onvermogen tot het nemen van beslissingen, maar twijfel als pantser tegen zelfgenoegzaam zeker-weten, twijfel als een kostbaar bijproduct van ons vermogen tot relativiseren, twijfel als notie dat een ingenomen standpunt het jouwe is en mogelijk niet door anderen wordt gedeeld.

Twijfel ook aan religieuze 'waarheden', aan stellige, definitieve uitspraken over een veronderstelde wereld aan gene zijde van de horizon, een metafysische wereld die het menselijk kenvermogen overstijgt.

Twijfel acht ik een groot goed. Het houdt de geest in beweging, voorkomt intellectuele stagnatie en geestelijke immobiliteit. Het eerste kan leiden tot naargeestig nihilisme, het tweede tot aanmatigende dogmatiek.

2. DE OMSLAG : SALOMO

Op de omslag van mijn boek prijkt een portret van koning Salomo. Waarom dit portret? Wat heeft deze figuur van doen met twijfel, met een hang tot relativeren, met een huiver voor dogmatiek. Was Salomo een onzeker mens, een twijfelaar? Zijn levensgeschiedenis, voor zover bekend, geeft daar geen blijk van. Waarom tóch een portret van hem op de voorkant van een boek dat onzekerheid tot matrix heeft? Omdat hij, volgens de overlevering, de schrijver is van het Bijbelboek Kohelet (Prediker).

Zoals ik dit boek lees, is het doortrokken van twijfel. Zekerheden, zo meent de Prediker, zijn de mens niet gegeven. Hij benadrukt de ontoereikendheid van menselijk begripsvermogen om Gods intenties en beweegredenen te begrijpen, om de zin van het bestaan te vatten. De zoektocht daarnaar kent geen einde.

“Ik zocht met heel mijn hart naar wijsheid. Alles wat de mens op aarde onderneemt wilde ik doorgronden. ... Hij (de mens) tobt zich af en zoekt ernaar, ... maar is niet in staat de zin ervan te vinden.”

De befaamde beginwoorden van het geschrift zijn typerend. In de vertaling van de Statenbijbel luiden ze als volgt:

“Ijdelheid der ijdelheden, zegt Prediker,
ijdelheid der ijdelheden! Alles is ijdelheid.”

Het begrip ijdel wordt hier gebruikt in de zin van zinloos, vergankelijk, futiel. Niet in de betekenis van zelfingenomenheid. Het is de vertaling van het Hebreeuwse woord *hèbèl* dat ademptocht betekent.

Begrippen als futiel, vergankelijk, voorbijgaand, zinloos gaan echter voorbij aan wat Prediker, mijns inziens, in essentie wil overbrengen: niet de futiliteit, maar

de betrekkelijkheid van alle menselijk streven. De beroemde beginwoorden laat hij volgen door de verzuchting:

“Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij heeft verworven, al zijn moeizaam gezwoeg onder de zon?”

En hij concludeert:

“Wat er was, zal er altijd weer zijn, wat er is gedaan, zal altijd weer worden gedaan. Er is niets nieuws onder de zon.”

En toch zegt Prediker blijven “de ogen van de mens kijken, en vinden geen rust, zijn oren horen, en ze blijven horen.”

Ik lees dit als een oproep om te zoeken en te blijven zoeken naar antwoorden op kernvragen die het leven oproept, zoals: Waarom en waarvoor leef ik? “Ben ik geschapen met een doel, of slechts bij toeval daar”? En in het eerste geval: wat is dan de bestemming en wie heeft die bepaald? Ikzelf? En zo niet: wie dan wel? Verwacht geen definitieve antwoorden, zo lijkt de Prediker te zeggen, maar blijf zoeken. Tot zover de “lijst”, het grondmotief van dit boek: een hommage aan de twijfel en de reden waarom het is opgedragen aan de Prediker.

3. HET “DOEK”

Wat staat er binnen de ‘lijst’ op het canvas? Hoe wordt aan dit thema vorm gegeven? Er wordt een Judeeër opgevoerd, Amos genaamd, een nog jonge man die worstelt met zijn identiteit. Wie is hij, wie wil hij worden, wie wil hij tenslotte zijn? Formeel gezien is hij een Jood: geboren uit een Joodse moeder en besneden op zijn 8ste levensdag. Hij beseft dat die kenmerken de buitenkant betreffen. Hij vraagt zich af hoe het ‘binnenwerk’ van een Jood er uit ziet, dient te zien. Wat is diens levens overtuiging, hoe moet hij zich gedragen, waar moet hij in geloven, hoe stelt hij zich op jegens de burgerlijke overheid? Amos twijfelt.

4. OMSTANDIGHEDEN

Het wordt Amos wat dat betreft niet gemakkelijk gemaakt. Hij leeft in de eerste decennia van de eerste eeuw. Juda, zijn vaderland was toentertijd tot op het bot verdeeld. Er heersten spanningen op politiek terrein. Juda stond sinds 6 g.j. onder direct gezag van Rome. Dat betekende belastingheffing voor de keizer en in verband hiermee een volkstelling. De Jood betaalde belasting voor de Tempel in Jeruzalem en wenste geen geld te geven voor de bouw van heidense tempels in Rome. De volkstelling riep eveneens afschuw op. Die procedure symboliseerde dat het volk de keizer toebehoorde, terwijl het Joodse volk meende het volk van de Eeuwige te zijn.

Er brak opstand uit. Die werd door Varus, de Romeinse gouverneur van Syrië, genadeloos neergeslagen. Duizenden opstandelingen werden gekruisigd, velen als slaaf weggevoerd. Het Joodse volk reageerde verdeeld. Felle nationalisten stonden tegenover meer gematigden. Haviken tegenover duiven. Zij die zich met geweld tegen de Romeinse overheersers wilden keren, stonden tegenover hen die aandrongen op compromissen.

Er bestonden spanningen op religieus gebied. Wetsgeleerden / Farizeeën hadden leerscholen opgericht waar de Tora werd uitgelegd en besproken hoe de Wet uitgelegd moest worden en toegepast. Geleidelijk ontwikkelden de leerhuizen zich tot gebedshuizen, tot proto-synagogen. De priester-kaste zag er een concurrent in van de Tempeldienst. Een bron van religieuze spanning.

Onderling waren de Farizeeën allerminst gelijk gestemd. Rechtzinnigen en meer liberaal gezinden wisselden gedachten uit, maar lagen veel vaker met elkaar overhoop. Ook een bron van spanning.

Er had zich een groep ultra vromen afgescheiden – Essenen genaamd – die zich tegen het normatieve Jodendom keerde. Zij meenden dat God met hen een nieuw Convenant had gesloten, dat zij het ‘Nieuwe Israël’ vormden.

Zij hadden zich teruggetrokken in Qumram aan de Westoever van de Dode Zee. Er is veel van hun opvattingen bekend geworden dankzij de vondst van de Dode Zee Rollen. Zij vormden een bron van spanning.

In de diaspora, met name in Alexandrië, had zich een mengvorm ontwikkeld van het Joodse en Griekse gedachtengoed, het Hellenistische Judaïsme. Dit tot groot chagrijn van de religieuze gezagsdragers in Jeruzalem. Een bron van spanning.

Er heersten tenslotte spanningen op sociaal terrein. Er was een rijke bovenklasse van grootgrondbezitters ontstaan, die zich weinig aantrok van de verarmde en minder geletterde plattelanders. In het land heerste angst en spanning, het onbestemde gevoel dat er vreselijke dingen te gebeuren stonden. Angst dat de Eeuwige Zijn beschermende hand van Zijn volk had afgetrokken, of op het punt stond dat te doen. Maar niet minder sterk was de hoop op de komst van een verlosser, een bevrijder, een figuur die land en volk uit z'n misère, uit de greep van de Romeinse overheersers zou verlossen. Er trokken mensen rond die meenden dat zij de Messias waren, waarover de Eeuwige gesproken had.

Amos leefde in Jeruzalem in een tijd waarin onbestemde angsten, apocalyptisch gekleurde angsten, om voorrang vochten met Messiaanse hoop op een nabij zijnde verlossing. Amos mist sociale cohesie en ziet door de vele bomen het religieuze bos niet meer. Hij legt het probleem voor aan zijn vader. “Bij een zoektocht naar je identiteit ben je in wezen op jezelf aangewezen”, antwoordt deze. Hij raadt zijn zoon aan te rade te gaan bij een aantal religieuze gezagsdragers, z'n oor te luisteren te leggen en zo een indruk te krijgen wat de ‘markt’ zoal te bieden heeft. “Stel vragen”, zegt hij, “neem vooral geen genoegen met simpele, voor de hand liggende antwoorden. Vraag dóór. Spreek

tegen als je het niet eens bent met het antwoord. Vraag om uitleg als je een antwoord niet begrijpt. Laat je niet bij voorbaat imponeren door autoriteit, door religieuze of maatschappelijke status. Soms is dat niet meer dan een vernislaag. Het glimt mooi, maar er schuilt weinig onder. Laat je ook niet imponeren door kennis, door feitenkennis. Voor een antwoord op vragen als de jouwe schiet kennis vaak tekort. Daar komt ook, of zelfs nog meer, het gemoed aan te pas.

Wees geïmponeerd, open je geest daar waar je begrip, medegevoel, wijsheid voelt. Waar het jou om gaat is je identiteit te achterhalen, in wezen dus om je leven zin te geven. Zin krijgt een leven door te trachten je identiteit vorm te geven en dus waar te maken. Zingeving heeft meer met het hart van doen dan met het hoofd. Houdt dat voor ogen. Nogmaals: stel vragen. Zo ben je opgevoed. Zo behoort een Jood z'n kinderen op te voeden. Daarvoor heeft de Eeuwige je verstand geschonken.”

5. OP PAD

Amos gaat op pad en in discussie. De grondvorm van het boek is een dialogische. Dialogen vormen er de kern van. Zij vertegenwoordigen het ‘doek’; het grondthema – existentiële twijfel – de ‘lijst’.

Met wie kruist Amos de degen? Allereerst met Jaäcov, een Farizeeër, zijn oude leraar, kenner van de Joodse wet. Zijn volgende bezoek geldt een priester, een Tempeldienaar, niet zomaar een priester, maar een lid van een hoog-priesterlijke familie, representant van de groepering van de Sadduceeën. Vervolgens ontmoet hij David, een Zeloot, een felle, compromisloze, vrome, nationalist.

Daarna trekt hij naar Qumram, gelegen aan de West-oever van de Dode Zee. Daar heeft zich een kloosterachtige Joodse gemeenschap gevestigd, die zich afzet tegen ‘Jeruzalem’, tegen het toenmalig normatieve Jodendom. Zij menen het ‘nieuwe Israël’ te zijn, de ‘Kinderen van het licht’. De overige Joden zien zij

als ‘Kinderen van de duisternis’. Amos spreekt met één van hun leiders. De discussies lopen uit op een twistgesprek.

Amos vertrekt en ontmoet aan de bovenloop van de Jordaan een apocalyptische prediker: Jochanan, alias Johannes de Doper. Van hem verneemt hij over de activiteiten van Jozua van Nazareth, die later Jezus zou worden genoemd. Hun uitspraken verbazen hem. Wie beweegt hen? Wat beweegt hen? Wat is hun rol hier op aarde? Menen zij hier een bijzondere missie te vervullen, en zo ja, zijn zij hiervan werkelijk overtuigd?

Zijn laatste bezoek geldt een filosoof en exegeet uit Alexandrië in Egypte, ook wel Philo Judaeüs genaamd. Deze probeert een brug te slaan tussen de Joodse denkwereld en die van de klassieke Griekse denkers. Zo zou de Joodse leer worden verrijkt en het Judaïsme in Hellenistische ogen meer acceptabel worden. Amos bewondert Philo’s scherpzinnigheid, maar acht de appel te ver van de boom gevallen, te zeer vergriekt. Hij laat dat onverholven merken.

6. DISCUSSIEPUNTEN

Amos stelt vragen, veel vragen; stuk voor stuk discussiepunten. Wat is uw beeld van de Eeuwige, is één van de vragen. Voor de één bleek dat een abstract, maximaal afstandelijke instantie te zijn, niet in en niet van deze wereld, met onbegrensd creatief vermogen maar niet echt geïnteresseerd in het wel en wee van zijn top-schepping: de mens. Een ander stelde zich een boven-menselijke vader-achtige figuur voor, welwillend, maar streng en straffend waar zijn regels werden overtreden.

Weer anderen vonden de vraag ongepast. De Eeuwige, zo zeiden zij, heeft geen gestalte, is onbegrensd in tijd en ruimte, naamloos, onvoorstelbaar, puur geest. Daar kan en mag men zich geen voorstelling van maken. Amos verdedigt nog een andere mogelijkheid. Gaat het bij het begrip God niet om een innerlijke

staat, een puur subjectieve beleving, valide voor het betreffende individu, maar niet generaliseerbaar. Hij vindt echter weinig bijval.

Amos stelt de sterfelijkheid van de mens ter discussie. Is de dood het einde van de rit, of het begin van een nieuwe? De priester meent dat het lichaam ontstaat uit stof en zal vergaan tot stof, onherroepelijk. **Jaäcov, de wetsgeleerde**, gelooft, of beter hoopt, dat de ziel ontsnapt aan dit lot en terugkeert naar het land van herkomst: Gods domein.

De **Qumram-gemeenschap van de Essenen** blijkt nog veel verder te gaan. Ook het lichaam zal eens herrijzen en met de ziel herenigt worden. Eenmaal herrezen zal dit duo voor het hemelse gerecht moeten verschijnen. Twijfelschenen deze lieden niet te kennen. Amos spreekt van ‘spiritueel extremisme’, maar wordt later door z’n vader op de vingers getikt. “Niet zo apodictisch, zoon”, zegt hij. “Respecteer andermans mening. Voor veel mensen is de gedachte aan de dood beangstigend. Gun ze hun hoop.” Amos repliceert: “Dat moge zo zijn, maar in Qumram wordt andermans mening zonder omhaal op de vuilnisbelt gegooid. Dat valt niet te verdedigen. Dat is extreem, extreem gevaarlijk.”

Hij hoort in Qumram nog meer ideeën die hem volkomen vreemd zijn. De idee van de predestinatie, bijvoorbeeld. De Eeuwige zou ons levenslot al voor onze geboorte voor ieder van ons hebben vastgelegd. Vrije wil zou een illusie zijn. Amos acht dat in flagrante tegenspraak met de Joodse mensbeschouwing. De Eeuwige schiep wezens naar Zijn evenbeeld, mondige wezens dus, verantwoordelijk voor hun doen en laten, geen ledenpoppen. Hij schiep geen slaven, Hij bevrijdde slaven! Lichamelijke reiniging bleek in de Qumram-gemeenschap een ware obsessie te zijn. De leden dompelden zich tenminste eenmaal per dag, maar niet zelden meerdere malen, helemaal onder in een

waterbad. “Waarom dat”, vraagt Amos, “ Om met schone handen en een fris gezicht voor de Eeuwige te verschijnen?” Nee, hoort hij, om ons na elke zonde, hoe miniem ook, moreel schoon te wassen. Zonden zouden niet alleen de ziel, maar ook het lichaam bezoedelen. Amos waant zich in een andere wereld, een wereld die op een dwaalspoor is geraakt.

De Qumram-gemeenschap meent het tegendeel. ‘Jeruzalem’ – het normatieve Jodendom en zijn gezagsdragers – is het spoor bijster. Hun interpretatie van de Leer zou gecorrumpeerd zijn. Een figuur die zij de ‘Leraar der Gerechtigheid’ noemen, had in direct contact gestaan met de Eeuwige en had op diens gezag de misvattingen gecorrigeerd. Een kleine groep Joden had de Leraar gevolgd. De meest orthodoxen onder hen hadden zich teruggetrokken in Qumram. De wat meer liberalen bleven in de steden wonen, zij het in gesloten gemeenschappen. Deze zogenaamde Essenen beschouwden zich als Gods beschermelingen. Met hen had Hij een nieuw convenant gesloten. Zij waren nu het ‘ware Israël’ en alleen zij zouden de ophanden zijnde eindstrijd overleven. De andere Joden, de ‘Kinderen van de Duisternis’, zouden ten onder gaan.

Vol afkeer over de overmaat aan zelfingenomenheid vertrekt Amos, richting Jeruzalem. Onderweg ontmoet hij **Jochanan genaamd de Doper** en daarna Jozua van Nazareth, die later Jezus van Nazareth zou worden genoemd. Beide bleken predikers te zijn met een schare volgelingen. Ze werden door hen op handen gedragen. In Jochanan werd de uit de hemel teruggekeerde Elia gezien, de profeet die de komst van de Messias zou aankondigen. Volgens Jochanan zou die zelf al op aarde rondlopen in de persoon van **Jozua van Nazareth**.

Amos is vooral geïnteresseerd in de persoon van Jozua. Hoe denkt die zelf over zijn status? Meent ook hijzelf de Messias te zijn, ‘Gods zoon’, zoals veel van zijn volgelingen menen? Is hij zeker van zijn zaak, kent hij twijfel, of pendelt hij

heen en weer tussen zekerheid en twijfel? Weet hij, of is zijn verbeelding op hol geslagen? Of voelt hij zich door het geloof en de hoop van zijn aanhang gedwongen zich zekerder voor te doen dan hij is.

Amos blijft Jozua volgen. Deze lijkt de autoriteiten te provoceren, de wereldlijke zowel als de geestelijke. Waarom, vraagt hij zich af tegenover Jozua. Waarom laat hij zich, wanneer hij in verband met Pesach naar Jeruzalem trekt, begeleiden door een schare volgelingen en zich ‘koning der Joden’ noemen. Waarom rijdt hij Jeruzalem binnen op een ezel, vergezeld van een veulen, wetende dat de profeet Zacharia geprofeteerd had dat de Messias zich zo zou presenteren. (Zach 9:9, Joh 12: 14-15). Waarom richt hij op het Tempelplein een chaos aan door geldwisselaars te verjagen en stalletjes van de duivenverkopers kort en klein te slaan en dat zonder goede reden. Hij weet toch dat met Pesach de Joden van heinde en ver naar Jeruzalem komen. Die moeten geld wisselen om offerdieren te kopen. Duiven zijn goedkoop, zij zijn het offerdier van de armen.

Hij weet toch ook dat oproerkraaiers door de Romeinen zonder pardon aan het kruis worden genageld. Het lijkt wel of hij de dood zoekt. “Meent u misschien ‘Gods lijdende dienaar’ te zijn”, vraagt Amos hem. De mens waarover Jesaja had gesproken, “een man die het lijden kende... om onze zonden werd doorboord”, maar eens op aarde zal terugkeren “met kennis verzadigd”(Jes 53:3, 5, 11). Jozua zegt te twijfelen, tot vertwijfeling toe.

Meent hij echt, zo vraagt Amos dóór, dat de Eeuwige een extreme dualist is, die bokken van schapen zal scheiden, de rechtvaardige van de zondaars. Denkt hij werkelijk dat de Eeuwige niet weet dat moraliteit zoveel schakeringen grijs kent. Amos vraagt naar door en door. Sommige antwoorden van Jozua klinken stellig, maar zijn voor hem onbevredigend. Anderen lijken voorlopig te zijn. Er wordt voorbehoud gemaakt. Er klikt veel twijfel door.

Met **Philo van Alexandrië** heeft Amos de laatste gesprekken. De hybride van het Joodse en Griekse denken die hij tracht te vormen, boeit Amos, maar wekt bij hem tevens twijfels op. De appel schijnt hem te ver van de Joodse boom te zijn gevallen. Philo brengt Amos in kennis met het Griekse begrip Logos, het organiserende principe in de kosmos, een begrip dat hij theologiseert. De Eeuwige, zo stelt hij, is puur geest. Geest kan geen materie voortbrengen. De Eeuwige schiep de blauwdrukken voor de schepping, maar had voor hun uitvoering een andere instantie nodig, een uitvoerende. Dat zou de Logos zijn. Amos vraagt wat de status van die instantie is. Is de Logos een aspect van de Eeuwige, één van Zijn attributen of bezit de Logos een bepaalde mate van zelfstandigheid? Amos vraagt, of in het laatste geval niet getornd wordt aan het grondprincipe dat de Eeuwige uniek en ondeelbaar is. Hij krijgt ook na uitvoerige discussie geen duidelijk antwoord. Philo schijnt zelf te twijfelen.

Amos verbaast zich over Philo's uitleg van de Bijbel. "U legt niet uit", vindt Amos, "U legt iets in de tekst, namelijk uw eigen, Grieks geïnspireerde, filosofische gedachten. U ontleent die aanpak, meen ik, aan uw Griekse confraters – met name de Stoïci. Die interpreteerden zinsneden uit het werk van dichters als Homerus die hen onwelgevallig waren, op een manier die beter overeenstemde met het gangbare Griekse gedachtegoed. U doet iets dergelijks. U tracht Gods woorden niet uit te leggen, u herschrijft de heilige teksten. In uw werk over Mozes bijvoorbeeld, maakt u van deze profeet een platoonse, stoïsche filosoof-koning die zich heeft vrijgemaakt van hartstochten en zich uitsluitend door de rede laat leiden. Maar in onze geschriften schildert Mozes zichzelf af als een gepassioneerd mens, een doener, méér dan een denker; geen vorst met absolute macht, maar een leider van mondige, recalcitrante volgelingen die maar moeilijk aan zijn teugel liepen. "U vervormt Gods woorden", zegt Amos Zweemt dat niet naar blasfemie?" Besef je dan niet dat in Mozes een bijna boven-menselijke geest huisde, repliceert Philo. "Ik geef Mozes de eer die hem

toekomst.” De discussie leidt niet tot een conclusie. Philo besluit die met de woorden: ”Ik kan je zelfs niet tot twijfelen brengen. Pas op Amos, gebrek aan twijfel is een hellend vlak.”

Amos verbaast zich erover dat Philo de filosoof aanmerkt als de ideaal-typische mens. De denker die, vrij van hartstochten, op geleide van de rede, kennis tracht te verwerven van Gods Ideeën. Ideeën in de zin van Plato, zijnde de onveranderlijke mallen, grondvormen, van alles wat geschapen is. Dergelijke ideeën zouden ontsproten zijn uit Gods ratio. Amos vindt dat met deze visie het intellect schromelijk wordt overschat. Dit ten koste van het gevoelsleven.

“Een mens zonder emoties en passies is een koudbloedig schepsel geworden, een levende machine, een karikatuur van de mens,” merkt hij op. “Ik heb een heilig respect voor de rede,” repliceert Philo, “maar mijn gevoelsleven is niet dood”. “Dan bent u kennelijk een uitzondering die de regel bevestigt,” antwoordt Amos. “Ik weet niet goed of ik je vroegwijs moet noemen, Amos, wijs, of een wijsneus.” Met die woorden beëindigt Philo de discussie op dit punt.

Ondanks de verschillen van mening ontstaat er een relatie tussen Philo en Amos. Wanneer Amos terug gaat naar Jeruzalem zijn zijn laatste woorden: ”Ik heb nog nooit iemand ontmoet met wie ik het zo oneens ben en van wie ik toch zoveel heb geleerd.” Philo antwoordt: “Ik heb nog nooit iemand ontmoet die mij zo vrijmoedig tegemoet trad en die ik toch in mijn hart heb gesloten.”

7. BATIG SALDO

Thuis gekomen brengt Amos zijn vader verslag uit van zijn odyssee. Hij vat zijn ervaringen aldus samen: “Onze leer is een doolhof geworden en ik heb vooralsnog geen uitweg gevonden.” Zij vader reageert aldus: “Je hebt nu zelf ervaren, hoezeer ons volk in de ban is geraakt van een overmatige

discussiedrang, door wat ik hyper-dialectiek noem, door richtingenstrijd en zelfs ordinaire machtspolitiek. Onze Leer verloor hierdoor sterk aan samenhang. De Tora is niet meer in de hemel, merkte de Eeuwige zelf op. Probeer haar te begrijpen, mens, bedoelde Hij. Dan kan je geen unanimiteit van mening verwachten. Je sprak van een doolhof. Marktplaats is een beter beeld.”

Op die ‘ideeën’-markt is van alles te koop. Veel heeft uitnemende kwaliteit, maar je kunt niet alles kopen. Je hebt niet aan alles behoefte, niet alles smaakt je, niet alles kun je betalen. Je moet keuzes maken, maar je keus hoeft niet definitief te zijn. Je kunt ten allen tijde bijkopen of omruilen. De markt blijft altijd open. Dat betekent dat de twijfel je leven lang je zal vergezellen. Is de keuze die je destijds maakte nog wel de juiste? Veel mensen kunnen daar slecht tegen, ze zoeken zekerheid, maken keuzes voor het leven en twijfel is nu eenmaal onlosmakelijk gekoppeld aan onzekerheid.

Twijfel betekent niet dat je niet zou kunnen beslissen. Dat kun je wel degelijk, maar je houdt de mogelijkheid open dat de beslissing niet de juiste c.q. niet de definitieve is geweest. Met de tijd wordt je kritischer, zul je merken. Je krijgt meer weg van een geestelijke fijnproever en wat jij je ‘binnenwerk’ noemt neemt een steeds persoonlijker en pregnanter cachet aan.

Je vraagt je misschien af, of onze levensbeschouwing zo geen ratjetoe wordt. Nee, zij kwalificeert als een sterk gedifferentieerd, maar toch samenhangend systeem. Om het beeld van een gewone markt nogmaals te gebruiken, er zijn twee constanten: de plek waar de markt gehouden wordt en de stalletjes waarin de waren uitgestald liggen.

Ook onze ‘ideeën-markt’ kent twee constanten. In de eerste plaats het geloof in één unieke en ondeelbare God. In de tweede plaats de onvoorwaardelijke aanvaarding van de gedrags- en moraalcode die Mozes in zijn geschriften heeft

vastgelegd. De ‘gedachtenspinsels’ die onze wijzen hieruit hebben afgeleid, moge God-geïnspireerd zijn, ze zijn mens-geproduceerd. Ze dienen grondig te worden bestudeerd, maar ze zijn niet bindend.

De twee constanten die ik noemde, binden ons samen. Ons volk blijft één grote familie, ondanks diepgaande verschillen van mening. Uit al die ‘spinsels’ moet je een keus zien te maken, Amos. Niet lichtvaardig, niet vrijblijvend, maar na rijp innerlijk beraad. Welke hebben voor mij betekenis, welk kunnen mijn leven verrijken en verdiepen? Het klakkeloos volgen van regelgeving die niet aan die criteria voldoet kwalificeer ik als schijnheiligheid.”

“Treffende beeldspraak, vader,” reageert Amos, “Zo zal mijn toekomst er inderdaad uitzien, besef ik nu. Fysiek zal ik vermoedelijk aan één plek gebonden zijn. Geestelijk niet. Ik zal regelmatig over die ‘ideeënmarkt’ dwalen. Proeven, keuren, met mijn hoofd en met mijn hart. Mijn eigen weg zoekend, een weg die vermoedelijk sterk af zal wijken van de weg die voor velen als normatief geldt. Wie ben ik en wie wil ik zijn; hoe moet mijn ‘binnenwerk’ er uitzien, dat was de vraag die me op pad bracht. U raadde me dat aan. Ik zie de weg – de uitweg – nu voor me. Er ligt geen kant en klaar pakket voor me klaar. Ik zal mezelf een weg moeten banen door een woud van mogelijkheden, een weg die gemarkeerd wordt door permanente discussie. Een weg zonder een vastomlijnd eindpunt. Ik zal, zo begrijp ik nu, nooit zijn, er zijn. Ik word, en dat wordingsproces kent geen einde. Ik blijf op pad. Een wandelende Jood zal ik zijn, op geestelijk gebied dan. Het eindpunt zal altijd blijven wijken, net als de horizon als je die tracht te naderen.”

“Een stimulerend vooruitzicht, zoon”, zegt zijn vader, “moge de Eeuwige je op dat pad zegenen en beschermen”. Maar kom, laten we nu weer aan het werk gaan.”

≠

Zo eindigt het gesprek tussen Amos en zijn vader, althans voorlopig en hiermede ook het boek.

SLOT : SAMENVATTING

Leerstelling, dogmatiek, leidt tot verstening van geestelijk leven. Het denkbeeld dat bepaalde leerstellingen boven alle twijfel verheven zijn, verlamt discussie. Het enige werkzame antidotum tegen dogmatiek is dialectiek. Gedachtenwisseling voedt twijfel, laat de mogelijk open op andere gedachten te komen. Alleen op die manier houdt een bepaalde levensovertuiging op den duur stand. Dat geldt ook voor de religieuze.

Dit standpunt wordt toegelicht aan de hand van de odyssee van Amos, een jonge Judeeër levend in de eerste decennia van de eerste eeuw. Hij is op zoek naar zijn religieuze identiteit en gaat hierover in discussie met vertegenwoordigers van de voornaamste religieuze groeperingen van zijn tijd. Hij is overdonderd door het grote aantal uiteenlopende en vaak tegenstrijdige standpunten dat over hem wordt uitgestort. Hij concludeert dat hij hierin zijn eigen weg zal moeten zoeken, dat hij, in spiritueel opzicht, een wandelende Jood zal blijven, begeleidt door twijfel, z'n leven lang.

Deze voordracht is gebaseerd op: Herman M. van Praag, *Slecht zicht. Een hommage aan de twijfel*. Eindhoven, DAMON, 2017.

TREFWOORDEN

Dogmatiek, dialectiek, twijfel, religieuze heterogeniteit, Judaïsme.

